

Er der mange agern eller er agernene mange? Bestemhedsmarkering og sætningsopbygning i Karuk.*

Line Mikkelsen (UC Berkeley)

Aarhus Universitet, d. 28. oktober 2011

1 Indledning

Karuk:

- Tales langs Klamath-floden i det nordlige Kalifornien (se kort)
- Naboer
 - Yurok; hører til den algiske sprogfamilie (Betegnelsen Yurok er fra Karuk (staves *yùruk*) og betyder ‘ned ad floden’)
 - Hupa & Tolowa; hører til den athabaskiske sprogfamilie
 - Shasta, enten enesprog (“isolate”) eller langt ude i familie med Karuk i kraft Sapirs storfamilie Hokaan.
 - Tæt kontakt og udbredte kulturelle ligheder, men sprogligt meget forskellige
- \approx 2000 modersmålstalende i før-europæisk tid
- \approx 6–10 modersmålstalende i 2011 (alle over 70, ingen har talt Karuk dagligt siden barndommen)
- relativt enkelt fonemisk inventar: 5 vokaler, 16 konsonanter og 3 aksenter (a, à, âa)
- agglutinerende; kongruensrigt; verber indeholder typisk et eller flere afledende suffikser
- subjekt og objekt kan udelades; grammatisk fri ordstilling med to informationsstrukturelle tendenser
 - nyt V gammelt
 - kontrast/fokus V topik

*Tak til Karukmestrene Lucille Albers, Sonny Davis, og Vina Smith og tak til min kollega Andrew Garrett og de andre medlemmer af the Karuk Study Group: Nico Baier, Kayla Carpenter, Anna Currey, Erin Donnelly Kuhns, Kouros Falati, Matt Faytak, Morgan Jacobs, Kelsey Neely, Melanie Redeye, og Tammy Stark.

Hvem har arbejdet/arbejder med Karuk?

- Karuk-folkene!
 - Karuk Language Program
 - Karuk Language Restoration Committee
 - Mesterlære ordning
 - Undervisning i børnehaver, folkeskoler, gymnasier, biblioteker og “kommunekontorer” (tribal offices)
- Etnologer, lingvister og antropologer
 - Gibbs (1851)
 - Powers (1877)
 - Curtin (1889)
 - **Kroeber** (1902-1903)
 - Merriam (1910-1921)
 - **Harrington** (1925-1929)
 - de Angulo og Freeman (1929)
 - Gifford (1932, 1942)
 - **Bright** (1949-2006).
 - Macaulay (1985-present)

Resultat

- ordbog med godt 7000 ord (Bright 1957), lagt ud på nettet af Susan Gehr i 2005
- Solidt tekstkorpus (mindst 10 000 sætninger publiceret + ukendt antal timers lydoptagelser)
- Udførlig beskrivelse af fonetik, fonologi og morfologi (Bright 1957, Macaulay 1989).
- Sporadisk beskrivelse af syntaks (6 sider i Bright 1967, Macaulay 1992, 2000, Peltola 2008)

Vore bidrag

- 2010 -: udbygge netordbogen (<http://linguistics.berkeley.edu/~karuk>) med teksteksempler og lydclip
- 2011-: syntaktisk analyse af tekstkorpus (NSF-Documenting Endangered Languages grant)
- Overordnede formål: dokumentation, sprogbevaring og sprogvidenskabelig forskning,

Dagens emne morfemet *pa*

- et af mange eksempler hvor Bright påpeger noget interessant—morfemet *pa* kan gå på navneord og udsagnsord—uden at undersøge sagen nærmere.

2 Karuk pa-

- Bright (1957:120): der er to morfemer *pa*
- begge proklise, dvs. de læner sig op af det efterfølgende ord eller led: *pa=*
- første *pa=* læner sig op ad navneord og udtrykker bestemthed:¹

- (1) pa='ishaha
PA=vand
'vandet'
- (2) pa=kúusrah
PA-sol
'solen'
- (3) pa='asiktávaan-sa
PA=kvinde-FLERTAL
'kvinderne'

- andet *pa* læner sig op ad en ledsætning og kan bl.a. oversættes 'da', 'hvis', 'at':

- (4) 'if káarim ni-kuph-een **pa=ni-yuup-h-éen**
rigtig slem jeg-gøre-DATID PA=jeg-øje-V-DATID
'Jeg var rigtig slem **da jeg åbnede øjnene.**'
(Nettie Ruben, fortælling, Bright WB2a:26)
- (5) náa vúra ni-'ív-eesh **pa=pu='ishaha na-'ísha-hak**
jeg virkelig jeg-dø-FREMTID, PA=NEG=vand jeg-drikke-når
'Jeg kommer til at dø, **hvis jeg ikke får noget vand at drikke.**'
(Imkyánvá'n, fortælling, Harrington KT9:151)
- (6) kári xás siit u-piip, "naa íp ni-pasúpiichv-at **pa=sômvaan t-i-'ípasuk.**
og så Mus han-siger "jeg rigtigt jeg-afsløre-DATID PA=brud FØRNUTID-du-medbringe
'Så sagde Mus "jeg afslørede **at du havde taget en ny kone med hjem.**'
(Mamie Offield, fortælling, Bright WB27:10)

- dog er der også eksempler hvor *pa* tilsyneladende læner sig op ad et udsagnsord i en hovedsætning:

- (7) fâat **pa=nu-'ákih-eesh**
hvad PA=vi-give-FREMTID
'Hvad kan vi give dig?'
(Julia Starritt, fortælling, Bright WB66:15)

¹Jeg bruger flg. forkortelser i glosseringen: DIM = diminutiv, DUR = durativt aspekt, INT = forstærkende partikel, NEG = negation, REL = tillægsform, V = verbalizer. Eksempler hentet fra tekster er angivet med fortæller, tekststype, indsamler og publikation (WB = Bright (1957), KT = Harrington (1930)). Eksempler fra egne sessioner med Karukmestrene er angivet med navn og dato.

- (8) miník kóo ník **pa=tá** kana-'ishavsip
 ok alt lidt PA=FØRNUTID I.mig-betale.læge.gebyr
 'Ok, I har betalt mig nok i lægegebyr.' (Mamie Offield, fortælling, Bright WB28:8)

- Er der et tredje *pa*?

Mit forslag

- der er kun to *pa* morfemer (og måske i virkeligheden endda kun et).
- første *pa* er en bestemt artikel (Bright er enig)
- andet *pa* er en underordner (eng. complementizer) (Bright er næsten enig)
- tredje *pa* er faktisk andet *pa*, men det kan vi først se når vi tager andre sproglige forhold med i betragtning.

2.1 Bestemt *pa*

Syntaks Bestemt *pa* kan bruges med navneord i alle syntaktiske roller:

- (9) Subjekt

- a. xás **pá='aan** 'u-kéen
 så PA=tråd den-dirre
 'Og **tråden** dirrede.' (Julia Starritt, fortælling, Bright WB8:26)

- (10) Objekt

- a. xás ta'ítam kun-kunih-úraa-na-heen **pá='aan**
 så så de-skyde-op-FLERTAL-DATID PA=tråd
 'Og så skød de **tråden** op.' (Julia Starritt, fortælling, Bright WB8:16)

- (11) Stedsangivende komplement

- a. xás 'u-'uum **pa=thúufak**
 så han-ankom PA=bæk
 'Så kom han til **bækken**.' (Julia Starritt, fortælling, Bright WB66:7)

- (12) Komplement til forholdsord

- a. xás pa=mukun-'ápxaan 'uum 'u-vík-ahi-ti **pa=sárum mûuk**
 så PA=deres-hat den den-væve-PASSIV-DUR PA=pinjerod ved.hjælp.af
 'Og deres hatte blev vævet med **med pinjerødder**'
 (Julia Starritt, procedure, Bright WB86:13)

- (13) Påkaldelse

- a. **koovúra pa=parishríhv-aan-sa** ... 'óok kii-vyíhuk-i
 alle PA=slå.reb-AGENT-FLERTAL her I-come-IMPERATIV
 'Alle I rebslagere, kom her!' (Julia Starritt, fortælling, Bright WB8:6)

Semantik Bestemt *pa* markerer at referenten er Diskurs-kendt (Discourse-Old/Inferrable i Ellen Princes terminologi) og/eller Alment-kendt (Princes Hearer-Old). [Baseret på en undersøgelse af 20 af Brights tekster.] Bemærk at der ikke findes nogen ubestemt artikel på Karuk.

- (14) Diskurs-kendt
- a. *'avansatínihich* WB8:8 (en flad mand; ny) ... *pa=avansatinihyâach* WB8:21 (den meget flade mand)
 - b. *'asiktávaan* WB15:10 (kvinde; ny) ... *pa=asiktávaansa* WB15:12 (kvinden)
 - c. *túr* WB15:11 (en kurv(fuld); ny) ... *pa=tur* WB15:14 (kurven)
 - d. *'apxantínihich* WB66:1 (en hvid mand; ny) ... *pa=apxantínihich* WB66:3 (den hvide mand)
 - e. *pa=mu-hrôoha* WB27:25 (PA-hans-kone; Diskurs-kendt) ... *pa=mu-ípih* WB27:26 (PA-hendes-knogler)
- (15) Alment-kendt (men Diskurs-ny)
- a. *pa=kúusrah* WB12:2 (solen)
 - b. *pa=íshaha* WB66:2 (vandet)

Lidt om navne Mange fortællinger handler om dyr. Dyrenavnene markeres ikke med *pa* og Bright skriver konsekvent disse med stort forbogstav i sin oversættelse, hvilket jeg tror er udtryk for at de er egennavne i denne brug:

<i>pihnêefich</i>	Prærieulv
<i>'aiknêechhan</i>	Vandrefalk
<i>pirishkâarim</i>	Gråbjørn
<i>siit</i>	Mus
<i>kachakâach</i>	Fyrreskade
<i>xánkiit</i>	Ulk (Cottus klamathensis)
<i>mahnûuvanach</i>	Jordegern (Tamias speciosus)
<i>chámuxich</i>	Småskællet sugekarpe (Catostomus rimiculus)
<i>'êeth</i>	Snegl
<i>'atipimáamvaan</i>	Kalkungrib
<i>'achvuun</i>	Sølvflaks

- Ligeledes er der ikke *pa* på (engelske) personnavne: *Herbert* (WB90:2), *Ramona* (WB89:1) *Roberta* (WB89:2), osv.
- **men** hvis et dyrenavn refererer til hele arten, kan *pa* bruges:
 - Mamie Offields fortælling “Vandrefalk og hans kone” (WB27, 32 linjer) handler om *’áiknêechhan* (Vandrefalk), hans kone *pirishkâarim* (Gråbjørn) og bror *súit* (Mus).
 - Vandrefalk er tit afsted og mens han er på en af sine ture siger Mus til Gråbjørn at Vandrefalk er taget ud for at finde en ny kone. [linje 1-15]
 - For at hævne sig, skubber Gråbjørn Vandrefalks vandfald ned ad floden. [linje 16-17]
 - Da Vandrefalk kommer hjem spørger han hvem der har flyttet hans vandfald og Mus fortæller at det var Gråbjørn. [linje 18-24]
 - Vandrefalk slår Gråbjørn ihjel og Fyrreskade tilbyder at skaffe knoglerne af vejen. [linje 25-27]
 - Fyrreskade tager knoglerne med til Bald Hills (i Humboldt amt, ud mod kysten) og strør dem ud der. [linje 28-30]
 - Her skifter historien til nutiden og menneskenes verden og det forklares [linje 31] at derfor er der kun gråbjørne ved Bald Hills. Og [linje 32] at der er ingen gråbjørne her, altså længere oppe ad floden hvor fortælleren befinder sig og hvor Vandrefalkens vandfald oprindeligt lå.
 - *pirishkâarim* (gråbjørn) bruges 6 gange i historien. De første fire gange [linje 1, 9, 13, og 24] refererer det til personen i historien (altså) Vandrefalks kone). Ingen af disse er markeret med *pa=*. De sidste to refererer til arten og den sidste [linje 32] står med *pa=*: *pa=pirishkâarim*
- når dyrenavne bruges som egennavne, tager de ikke bestemt artikel (ligesom egennavne heller ikke gør det på dansk).
- når de bruges som substantiver, tager de bestemt artikel, hvis altså referenten er Diskurs-kendt og/eller Alment-kendt.

Konklusion Første *pa* er en bestemt artikel, dvs. en ‘Determiner’ (D).

2.2 Underordner *pa*

Syntaks Underordner *pa* læner sig op ad en efterfølgende bisætning.

- hvis udsagnsordet står først i bisætningen, læner *pa* sig op ad det:

(16) ’if kâarim ni-kuph-een **pa=ni-yuup-h-éen**
 rigtig slem jeg-gøre-DATID PA=jeg-øje-V-DATID
 ‘Jeg var rigtig slem **da jeg åbnede øjnene.**’

(Nettie Ruben, fortælling, Bright WB2a:26)

- men hvis et andet led står først i bisætningen, læner *pa* sig op ad dette led:

- (17) kári xás siit u-piip, “naa íp ni-pasúpiichv-at **pa=sóomvaan** t-i-’ípasuk.
 og så Mus han-siger “jeg rigtigt jeg-afsløre-DATID PA=brud FØRNUTID-du-medbringe
 ‘Så sagde Mus “jeg afslørede at du havde taget en ny kone med hjem.’
 (Mamie Offield, fortælling, Bright WB27:10)

- (18) **pa=’áraar** t-u-pakúriih-va-hak ’ikrirípaan-pakurih máruk-ninay, vaa
 PA=person FØRNUTID-han-synge-PL-når *i*-sang op.ad.bakke-rundt sådan
 xás vúr óo-kviip-tih
 så INT han-løbe-DUR
 ‘Når en person synger *’Ikrirípaan-sange*² et sted i bjergene, løber han [gråbjørnen]
 væk.’
 (Yas, fortælling, Harrington KT1a:124)

• → *pa* er klise, ikke præfiks

• *pa* viser at der er tale om en bisætning, men ikke hvilken type. Det kan være:

- genstandsbisætning, som f.eks. i (17)
- tidsbisætning, som f.eks. i (18)
- betingelsesbisætning, som f.eks. i (19):

- (19) náa vúra ni-’ív-eesh **pa=pu=’ishaha na-’ísha-hak**
 jeg INT jeg-dø-FREMTID, PA=NEG=vand jeg-drikke-når
 ‘Jeg kommer til at dø, **hvis jeg ikke får noget vand at drikke.**’
 (Imkyánvá’n, fortælling, Harrington KT9:151)

– relativbisætning, som f.eks. i (20):

- (20) **p-eekvíith-eesh-an óok** vúra nu-’íchhur-eesh
 PA=sove-FREMTID-REL here INT vi-efterlade-FREMTID
 ‘Dem der falder i søvn her, dem efterlader vi.’
 (Phoebe Maddox, fortælling, Harrington KT3:135)

– sammenlignende bisætning, som f.eks. i (21):

- (21) chavúra koovúra ’ixráam ’u-p-ikya-fip-áyaach-ha, **pa=’ípa kóo kin-páx-eep-at**
 endelig alt indsats han-igen-gøre-helt-v PA=netop alt de-fange-væk.fra-DATID
 ‘Til sidst vandt han hele indsatsen tilbage, ligeså meget som de havde vundet fra ham.’
 (Chester Pepper, fortælling, Bright WB13:16)

Semantik Det er svært at finde en fast betydning for underordner *pa*. I nogle tilfælde er der et suffiks på verbet der viser hvilken type bisætning der er tale om:

- *-ahaak* → tids- eller betingelsesbisætning.
- *-irak* → stedsbisætning
- *-aan* → relativ bisætning

I andre tilfælde udledes betydningen af konteksten.

²*’Ikrirípaan* er “saunaen” (sweathouse) ved Amekyaram (Ike’s Falls).

Analyse *pa* er en underordner, dvs. ‘Complementizer’ (C). Det forklarer

1. hvorfor *pa*- står først (C står foran sit komplement)
2. hvorfor *pa* ikke behøver lægge sig til verbet
3. hvorfor *pa* kan bruges i alle typer af bisætninger

Så langt, så godt, Men hvad så med det mystiske tredje *pa*?

2.3 Tredje *pa*

I (22) og (23) ser det ud til at *pa* læner sig op ad udsagnsordet i en hovedsætning:

(22) fâat **pa**=nu-’ákih-eesh
hvad PA=vi-give-FREMTID
‘Hvad kan vi give dig?’ (Julia Starritt, fortælling, Bright WB66:15)

(23) miník kóo ník **pa**=tá kana-’íshavsip
ok alt lidt PA=FØRNUSTID I.mig-betale.læge.gebyr
‘Ok, I har betalt mig nok i lægegebyr.’ (Mamie Offield, fortælling, Bright WB28:8)

- ≠ bestemt *pa* for det lægger sig til navneord.
- ≠ underordner *pa* for det lægger sig op ad bisætninger og der er tilsyneladende ikke nogen bisætninger i (22) og (23).

- **men:**

(24) hôoy pa=mi-’aramah?
hvor PA-dit-barn
‘Hvor er dit barn?’ (Vina Smith, elicitation, Garrett 13/9/2010)

(25) táay pa=xuntápan.
mange PA-agern
‘Der er mange agern.’ (Lucille Albers, elicitation, Garrett & Mikkelsen 24/10/2010)

(26) táahkunish pa=mu-’ífunih
sne-lig PA-hendes-hår
‘Hendes [Vinas] hår er hvidt.’
(Sonny Davis, elicitation, Garrett & Mikkelsen 25/10/2010)

(27) á’iknêechhan mu-hrôoha pirishkâarim
vandrefalk hans-kone gråbjørn
‘Vandrefalks kone var Gråbjørn.’ (Mamie Offield, fortælling, Bright WB27:1)

- Der er ikke noget ord svarende til ‘være’ i disse sætninger!
- Hypotese: Istedet er der noget andet der fungerer som udsagnsled (“non-verbal predication”)

- i (24) fungerer spørgeordet *hóoy* ‘hvor’ som udsagnsled
 - i (25) fungerer mængeordet *táay* ‘mange’ som udsagnsled
 - i (26) fungerer adjektivet *táahkunish* ‘hvidt’ som udsagnsled
 - i (27) fungerer navnegruppen *á’iknêechhan mu-hrôoha* ‘hans kone’ som udsagnsled
- I så fald kan vi analysere det mystiske tredje *pa* som underordner *pa*, der læner sig op ad en grundledsbisætning:
 - (22): udsagnsled = *fâat* ‘hvad’, grundled = bisætning; Hvad [er] det jeg kan give jer?
 - (23): udsagnsled = *kóo ník* ‘nok’, grundled = bisætning: Det I har betalt i lægegebyr [er] nok.

3 Belæg for analysen

1. Der findes så vidt vides ikke noget kopulaverbum på Karuk.

2. Alle mængdeangivelser (‘quantifiers’) kan bruges som udsagnsled:

- *táay* ‘mange’:

(28) *táay pa=xuntápan.*
 mange PA-agern
 ‘Der er mange agern.’ (Lucille Albers, elicitation, Mikkelsen 24/10/2010)

(29) *vísurur úum táay p=oo-xrúunha-tih*
 bjørn den mange PA=den-knurre-DUR
 ‘Bjørnen knurrer meget.’ (Sonny Davis, elicitation, Mikkelsen 25/10/2010)

- *kóo ník* ‘nok’:

(30) *miník kóo ník pa=tá kana-’ishavsip*
 ok alt lidt PA=FØRNUITID I.mig-betale.læge.gebyr
 ‘Ok, I har betalt mig nok i lægegebyr.’ (Mamie Offield, fortælling, Bright WB28:8)

- *koovúra* ‘alle’

(31) *koovúra yâamach-as pa=mukun-’ápgaan*
 alle pæn-FLERTAL PA=deres-hat
 ‘Alle deres hatte var pæne.’ (Nettie Reuben, fortælling, Bright WB31:9)

- *púfaat* ‘ingen’

(32) *púfaat pa=púsihich*
 ingen PA=kat.DIM
 ‘Der er ingen katte.’ (Sonny Davis, elicitation, Mikkelsen 25/10/2010)

- *kich* ‘kun’

(33) *púya vaa vúra kich*
 og.så det INT kun
 ‘Det var bare det!’ (Chester Pepper, fortælling, Bright WB13:20)

3. Disse ikke-verbale udsagnsled kan markeres med tid og aspekt:

(34) púyava vúra uum **tá-taay**
ser.du INT det FØRNUITID-mange
'Ser du, der var masser.'
(Mamie Offield, fortælling, Bright WB38:7)

(35) uumkun vúra **kích-heesh**
de INT kun-FREMTID
'Det bliver bare dem.'
(Julia Starrit, hverdagsfortælling, Bright WB89:5)

4. Subjektet i disse sætninger med ikke-verbale udsagnsled er altid bestemt: enten markeret med *pa* eller i form af et personligt stedord. Ligeledes er grundledsbjætningen markeret med *pa*.

5. Udsagnsleddet i denne sætningstyper udviser konsekvent ikke kongruens med subjektet.

4 Afsluttende bemærkninger

1. Der er højst to *pa* morfemer i Karuk (og muligvis kan de to forenes, i al fald på et teoretisk plan da D spiller samme rolle inden for nominalfrasen som C gør i sætningen).
2. Det mystiske tredje *pa* i hovedsætninger er faktisk underordner *pa*.
3. Karuk tillader spørgeord, mængdeord, tillægsord, og navneord at fungere som udsagnsled.
4. Alle udsagnsled kan markeres for tid og aspekt, men kun verber udviser kongruens.
5. Altså er vi nødt til at skelne mellem ordklasse og syntaktisk funktion, også i Karuk.

Litteratur

Bright, William (1957) *The Karok Language*, University of California publications in linguistics. Bind 13. CA: University of California Press.

Harrington, J.P. (1930) Karok texts. *International Journal of American Linguistics* 6:121-161.

Macaulay, Monica (1989) A suffixal analysis of the Karok 'endoclititic'. *Lingua* 78:159-180.

Macaulay, Monica (1992) Inverse marking in Karuk: The function of the suffix -ap. *International Journal of American Linguistics* 58:182-201.

Macaulay, Monica (2000) Obviative marking in ergative contexts: The case of Karuk 'iin. *International Journal of American Linguistics* 66:464-498.

Peltola, Rea (2008) Subordination in Karuk, with special regard on the suffix *-ha:k*. Upubliceret manuskript. University of Wisconsin, Maddison.